

Ks. dr hab. Marcin Wysocki prof. KUL
Sekcja Historii Kościoła i Patrologii
Wydział Teologii KUL

Recenzja rozprawy doktorskiej
mgra lic. Mariusza Piątka
pt. *Teologiczno-pastoralny wymiar biskupstwa Grzegorza z Nyssy*
na podstawie jego Listów,
napisanej pod kierunkiem ks. dra hab. Jana W. Żelaznego prof. UPJPII,
Kraków 2024, s. 179 (mps)

Mimo że upada sztuka pisania listów to jednak wciąż pojawiają się ludzie, którzy pragną poznawać tę fascynującą sztukę i zagłębiać się w ocalałe ze starożytności listy, także te chrześcijańskie. Wydaje się bowiem, że sztuka ta miała szczególne znaczenie właśnie dla chrześcijaństwa. Wszak zbudowane one zostało na listach, czy to Pawłowych, czy listach pierwszych autorów poapostolskich jak Ignacy. Rozwijało się ono również dzięki listom takich postaci jak Ambroży, Augustyn, Hieronim czy Ojcowie Kapadocy. Często nie docenia się jednak ważności epistolografii czy to w rozwoju teologii, czy to w działalności duszpasterskiej. Tym bardziej godne pochwały są działania, które mają na celu odkrycie ważności literatury epistolograficznej dla chrześcijaństwa. Trud poznania niewielkiej, ale ważnej, spuścizny epistolarnej św. Grzegorza z Nyssy, i dodania cegiełki do poznania ogólnie epistolografii wczesnochrześcijańskiej, podejmuje mgr lic. Mariusz Piątek w swej pracy doktorskiej zatytułowanej *Teologiczno-pastoralny wymiar biskupstwa Grzegorza z Nyssy na podstawie jego Listów*.

W związku z wniesionymi uwagami do pierwszej wersji pracy i wnioskiem o jej poprawę oraz powołaniem mnie przez Radę Dyscypliny Nauki Teologiczne na recenzenta wersji poprawionej przedstawiam ocenę nowej wersji pracy, stanowiącej osiągnięcie do otrzymania stopnia doktora w zakresie nauk teologicznych.

1. Ocena struktury pracy

Konstrukcja rozprawy jest oczywiście, jak zaznaczyłem to już w uprzedniej recenzji, pochodną tematu, który został wybrany przez Autora. Temat zaś wskazuje na cztery faktory wokół których powinna być zbudowana oceniana praca: listy Grzegorza z Nyssy, biskupstwo oraz jego teologiczny i pastoralny wymiar, przy czym

z punktu widzenia merytorycznego te dwa ostatnie są najważniejsze. W przedstawionej pracy Autor poprawnie dzieli swoją pracę na trzy rozdziały, z których pierwszy poświęcony ma być ogólnie epistolografii Grzegorza, drugi teologicznemu, a trzeci – pastoralnemu wymiarowi biskupstwa.

Pierwszy rozdział – zatytułowany: *Spuścizna epistolograficzna Grzegorza z Nyssy* – składa się z trzech paragrafów: *Formacja duchowa i intelektualna Grzegorza*; *Analiza literacko-filologiczna korespondencji Grzegorza* oraz *Uczoność i wykształcenie wsparciem dla pełnienia posługi biskupa*. Na rozdział drugi – *Teologiczny wymiar biskupstwa Grzegorza z Nyssy* – składają się również trzy paragrafy: *Biskup jako ojciec wspólnoty*; *Biskup jako pasterz* i *Biskup jako nauczyciel*. Konsekwentnie rozdział trzeci – *Pastoralny wymiar biskupstwa Grzegorza z Nyssy* – stanowią trzy paragrafy: *Obrona przed zagrożeniem ze strony władzy*; *Grzegorz rządcą diecezji* i *Duszpasterstwo monastyczne*. Praca skomponowana jest zatem logicznie, odpowiednio do podejmowanego tematu, gdyż struktura pracy odzwierciedla temat pracy i go wyczerpuje. Struktura jest także konsekwentna, co widać w układzie paragrafów w poszczególnych rozdziałach. Nieco niekonsekwencji wkrada się w głębsze podziały poszczególnych paragrafów, gdyż niektóre z nich posiadają podparagrafy (niektóre nawet po 5 takowych) a nawet dalsze wewnątrz podziały, a niektóre takowych nie posiadają. Wydaje się, że te pogłębione podziały w niektórych przypadkach są zbędne (np. 1.3. czy 2.3.3). Zasadniczo jednak układ pracy jest jasny i odpowiedni do podejmowanej tematyki oraz dyscypliny w której jest ona pisana. Praca zawiera także stałe elementy pracy, takie jak wstęp, zakończenie i bibliografia. Od strony formalnej wszystkie te części zawierają konieczne elementy. Ciekawym i ważnym dodatkiem, biorąc pod uwagę fakt, że listy Grzegorza nie były do tej pory zasadniczo tłumaczone na język polski, są tłumaczenia siedmiu listów, wraz z tekstem oryginalnym, zamieszczone w aneksie.

2. Ocena merytorycznej strony pracy

Przechodząc do oceny merytorycznej strony pracy należy zacząć od samego tematu pracy, który ukierunkowuje tok pracy, wysnuwane wnioski, ale i winien być efektem wcześniejszych kwerend i analiz. Jego ustalenie z jednej więc strony powinno kończyć pewien etap analiz, a z drugiej rozpoczynać etap syntezy. Sam temat skonstruowany jest prawidłowo i zawiera w sobie wszystkie konieczne informacje do przeprowadzenia dyskursu naukowego z uwzględnieniem odpowiednich metod. We

wstępie Autor poprawnie i właściwie przedstawia cel ocenianej pracy: „analiza [...] i odpowiedź na pytania, jaki obraz biskupa Grzegorza z Nyssy wyłania się z jego listów” (s. 6) i dookreśla na czym polega ów wymiar teologiczny i pastoralny. W całości pracy dość poprawnie realizuje przyjęte założenie, analizując zachowane 31 listów Grzegorza, ale także przywołując inne dzieła, które dopełniają obrazu biskupiego posługiwania Biskupa z Nyssy. Trzeba w tym miejscu podkreślić swoistą odwagę badawczą Doktoranta, gdyż, jak sam wielokrotnie wskazuje, istniejący materiał źródłowy jest nad wyraz skąpy. Zachowane listy nie mówią wiele wprost ani o teologii biskupstwa ani o pastoralnym zaangażowaniu Grzegorza, dlatego tak ważnymi są dogłębne analizy dostępnych tekstów. W ocenianej pracy Autor, co wskazuje we wstępie, posługuje się metodą filologiczną oraz metodą historyczno-teologiczną (s. 7-8). Obie te metody stosuje poprawnie, aczkolwiek wydaje się, że tej pierwszej poświęca zbyt wiele uwagi. Z jednej strony dogłębne rozważania językowe są ogromnym plusem dodatnim tej pracy i pozwalają odkryć różne meandry myśli Grzegorza, z drugiej jednak trzeba pamiętać, że jest to praca teologiczna i podstawowym celem są raczej wyniki płynące z zastosowania owej drugiej metody, a częstokroć obfite i niezbyt potrzebne w danym miejscu i służące ukazaniu celu pracy analizy językowe stają się plusem ujemnym pracy. W całości jednak pracy obie metody wykorzystywane są prawidłowo i służą przedstawionemu celowi merytorycznemu.

Ukazana w poprzedniej części struktura pracy tworzy ramy do merytorycznej realizacji zaplanowanych celów i tematu pracy. Poszczególne rozdziały ukazują nam całościowo biskupie posługiwanie Grzegorza z Nyssy. w pierwszym rozdziale ukazano z jednej strony postać i przygotowanie Grzegorza do pełnienia biskupiej posługi, a z drugiej omawiane są listy jako źródło informacji o posłudze biskupiej i jako formę biskupiego oddziaływania. Wątpliwości budzi w tym kontekście poświęcenie całego paragrafu (1.3) na omówienie figur retorycznych zawartych w listach Nysseńczyka, a także przywoływanie na siedmiu stronach nawiązań do dzieł i idei antycznych (s. 24-30). Nie są to stricte najważniejsze merytorycznie zagadnienie dotyczące roli biskupa, a jedynie pewna pomoc w oddziaływaniu na innych ludzi za pomocą listów, co było zresztą w owym okresie rzeczą normalną jako że większość tak naprawdę biskupów (żeby wspomnieć dwóch najbliższych Grzegorzowi – Bazylego i Grzegorza z Nazjanzu) była wykształconymi retorami, a więc używanie środków retorycznych mieli niejako we krwi. Niemniej ważne jest ukazanie środowiska i wykształcenia Grzegorza, a także jego

epistolografii, aby ukazać w pełni obraz jego biskupstwa i Autor dokonuje tego w miarę poprawny sposób.

Dwa pozostałe rozdziały są stricte merytoryczną realizacją tematu pracy. Drugi rozdział skupia się na teologicznym wymiarze biskupstwa. Autor ukazuje w nim w jaki sposób Grzegorz z Nyssy w swoich listach rozumie i realizuje potrójną rolę biskupa – jako ojca wspólnoty, pasterza i nauczyciela. Zasadniczo Doktorant przeprowadza poprawne analizy i ukazuje nam w sposób merytoryczny na czym polega posługa biskupa w tych trzech wymiarach. Czasami jednak wnioski zdają się zbyt uogólnione i jakby naciągane. Na przykład w przypadku pojmowania biskupa jako ojca Autor opiera się przede wszystkim na dwóch listach, skierowanych do pojedynczych osób, które mogły być duchowymi dziećmi Grzegorza niezależnie od pełnionej przez niego biskupiej posługi, co zresztą zauważa sam Autor (s. 62). Brak jest zasadniczo odniesień do ojcostwa biskupa wobec całej wspólnoty, gdyż wspomniany jest tylko jeden list, z wygnania, w którym używa określeń „dzieci” i „dom” i to też w niepewnym kontekście. Taki stan rzeczy wynika z pewnością ze wspomnianej już wcześniej podstawowej trudności w opracowaniu zaplanowanego tematu, jaką jest szczupłość źródeł. Na ile to możliwe Autor wykorzystuje dostępne źródła, aby przeprowadzić założone cele. W paragrafie dotyczącym pojmowania biskupa jako pasterza, wydaje się zbyt rozbudowana część historyczna. Owszem, w przypadku ukierunkowania toku paragrafu na kwestie związane z ortodoksją i heterodoksją (s. 74), w które, jak trafnie zauważa Autor, Grzegorz był szczególnie zaangażowany, ukazanie historycznego tła ówczesnych sporów jest ważne, jednak nie może ono zastępować badania myśli teologicznej. W tym paragrafie Autor jednak o tym zapomina i skupia się na nie najważniejszych przecież bitwach, czy zastanawianiu się co oznacza określenie *ἐξ ἀρχαίου* (s. 84-85). Mimo dokonanych wielu poprawek i uczynieniu pracy dużo lepszą, Autor wciąż ma tendencje do rozdrabniania się i nie trzymania się ściśle tematu i celu pracy.

Z pewnością najlepszy z tego rozdziału jest paragraf trzeci, który omawia pojmowanie biskupa jako nauczyciela. Autor przedstawia w nim poprawne analizy i wnioski wynikające rzeczywiście z listów Grzegorza – choć pojawiają się tu elementy, które powinny znaleźć się w poprzednich paragrafach (np. s. 97-98) – dotyczące nauczycielskiej posługi biskupa. Ukazuje także w kolejnych paragrafach

konkretne przykłady listów, które przedstawiają Nyssenczyka jako nauczyciela wiary i ortodoksji.

Rozdział trzeci ma na celu przedstawienie pastoralnego zaangażowania Grzegorza w ramach posługi biskupiej czyli jak wskazuje sam Doktorant (s. 117) praktyczną realizację teologicznej teorii biskupstwa. Ponieważ jest to rozdział praktyczny i opierający się niejako na faktach, dlatego też Autor radzi sobie w nim dobrze z przedstawieniem merytorycznej strony jego tematyki. Ukazuje kwestie dotyczące relacjom z władzą, praktycznego zarządzania diecezją (o nieprawidłowości w tym był przecież oskarżany!) w tym kontaktów z innymi biskupami i duszpasterstwa monastycznego, które było z pewnością ważną częścią życia i posługi Grzegorza z Nyssy. Przeprowadzone analizy prowadzą do ciekawych i merytorycznie ważnych konkluzji.

W całej pracy Autor poprawnie korzysta z bazy źródłowej, choć czasami ma się niedosyt stopnia jej wykorzystania i interpretacji. Literatura pomocnicza jest wystarczająca i w pracy poprawnie użyta. Doktorant wielokrotnie odwołuje się do najważniejszych prac dotyczących Nyssenczyka i jego epistolarium. Choć pojawiają się także wpadki merytoryczne jak na przykład ta, że wydanie w *Patrologia Graeca* Migne'a jest edycją krytyczną (s. 8).

Od strony merytorycznej należy także docenić tłumaczenia listów Grzegorza, które są wykorzystane w pracy i załączone w aneksie, a które nie były do tej pory tłumaczone na język polski. Tłumaczenia są poprawne zarówno od strony formalnej jak i merytorycznej. Należy docenić odwagę i trud podjęcia pisania pracy doktorskiej w oparciu o źródła do tej pory nie przetłumaczone na język polski. W tym przejawia się przede wszystkim nowatorstwo, oprócz podjęcia tematyki listów Grzegorza, która jest w ogóle słabo opracowana, ocenianej pracy doktorskiej.

3. Ocena formalnej strony pracy

Strona formalna rozprawy wciąż nie należy do najmocniejszych stron tej rozprawy. Mimo naniesionych poprawek praca wciąż zawiera szereg niedociągnięć. Przede wszystkim brak jest w pracy konsekwencji, co najbardziej widoczne jest w przypisach i w bibliografii. Stosowane są różne zapisy tytułów czasopism: w cudzysłowie lub bez (np. s. 8, p. 11 i 12); raz pojawia się skrót s. a raz nie (np. s. 10, p. 20); raz pojawia się wydawnictwo a raz nie (np. s. 10, p. 28). Ponadto niepodany jest

numer czasopisma (s. 17, p. 53); błędnie używane jest słowo „tamże”, które tradycyjnie w przypisach odnosi się do poprzedniego przypisu lub tego samego dzieła w ramach jednego przypisu, a w niniejszej pracy Autor odsyła do dzieła, które pojawia się tekście nie przywołując go w przypisie (np. s. 27, p. 98, 99, 100 i 101; s. 40, 41, 42, 45, 46, 53, p. 89, s. 60, s. 93, p. 316); pojawia się błąd ortograficzny (s. 30; 31, p. 118 – Odyseji). Dziwny i niezrozumiały jest także sam zapis dosłownych cytowań dzieł starożytnych, przede wszystkim listów Grzegorza – najpierw pojawia się tekst grecki, a następnie, po zob. lub por. (np. s. 25, p. 92). Pojawia się błędny zapis publikacji (zarówno w przypisach jak i w bibliografii: np. M. Pyzik-Turska, M. Wysocki, *Nadzieje upadającego świata* – gdzie brak jest jednego współredaktora, ponadto nie jest to monografia autorstwa tych osób, ale monografia zbiorowa i należałoby zacytować konkretny z niej rozdział z konkretnym autorem (s. 54, p. 194; s. 164). W przypisach zamieszcza skrót ed. lecz nie wskazuje redaktora danej publikacji (s. 8-9).

Autor używa także słów, których znaczenie myli np. „epistolografia” użyta w znaczeniu listów, a jest to przecież bądź nauka o pisaniu listów bądź sama sztuka pisania listów (s. 39), czy też „epistolograf” również w błędnym znaczeniu zbioru listów (s. 49). Pojawiają się także niezręczności składniowe, stylistyczne i językowe np. „Autorka podkreśla wagę postaci brata, Bazylego Wielkiego, w życiu Grzegorza z Nyssy” (s. 8), czy „w edycji przeprowadzonej przez Pasqualiego” (s. 10). Takich przypadków jest w pracy znacznie więcej.

Wydaje się, że poprawniejszym byłoby także używanie w przypisach *Epistula* zamiast *Epistulae*, choć Autor stosuje ten termin konsekwentnie w całej pracy, gdyż przywołuje w cytowaniu najczęściej jeden list a nie wiele listów.

W bibliografii trudno zrozumieć dlaczego Autor aż czterokrotnie przywołuje wydanie listów Bazylego w PG 32 z dodaniem za każdym razem innego wydania (s. 158), to samo czyni także z wydaniem listów Grzegorza (s. 160) lub rozbija wydania *Contra Eunomium* w ramach serii SCh na trzy pozycje (s. 159). Niekonsekwentnie stosuje także zapis wydań poszczególnych dzieł – czasami podaje tylko skrót serii i numer tomu, a czasami podaje pełen zapis z redaktorem, miejscem i rokiem wydania (s. 159). W sposób niekonsekwentny stosuje raz tytuły łacińskie (w większości przypadków), a czasami tylko brzmienie polskie dzieł starożytnych (s. 161). W zapisie bibliograficznym literatury pomocniczej brak jest czasami wskazania stron na których znajduje się dane opracowanie (s. 162, 163). Stosowany jest niekonsekwentny zapis

czasopism – raz skrót, raz w pojedynczym cudzysłowie, raz w podwójnym, a nieraz bez nich (s. 162-162). Niekonsekwencja w zapisie monografii – raz z wydawnictwem, raz bez (s. 163). Brak jest redaktorów pracy zbiorowej i stosowany jest błędny zapis rozdziałów w pracach zbiorowych (s. 163). Warto także pamiętać, że *Encyklopedia katolicka* wydawana przez KUL nie posiada numeracji stron, ale kolumn (s. 165-166). Podaje także błędny i niepełny tytuł artykułu naukowego - Stark, *Of Basil, Moses and the model bishop*, (s. 8, 164). Błędy te można, a nawet trzeba, łatwo poprawić poświęcając trochę czasu na sumienną korektę.

4. Podsumowanie i wniosek końcowy

Oceniana rozprawa, będąca poprawioną wersją przesłanej wcześniej do recenzji pracy doktorskiej, z pewnością zasługuje na zauważenie, gdyż omawia źródła do tej pory niemal nieobecne w naukowym dyskursie w Polsce. Jak każde ludzkie dzieło nie jest to *opus perfectum*, ale pomimo swych wad i niedociągnięć jest ciekawym przedstawieniem postaci i myśli św. Grzegorza z Nyssy w oparciu o jego listy.

Biorąc to pod uwagę stwierdzam, że recenzowana rozprawa zatytułowana *Teologiczno-pastoralny wymiar biskupstwa Grzegorza z Nyssy na podstawie jego Listów* spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim i stawiam formalny wniosek o dopuszczenie mgr. lic. Mariusza Piątka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

ks. dr hab. Marcin Wysocki prof. KUL

Lublin, 22 kwietnia 2024 r.